

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 15.10.2020 – Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 18.11.2020

Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi

Journal of Social and Cultural Studies

www.toplumvekultur.com

Yıl/Year:2020, Sayı/Issue: 6, Sayfa/Page:1-19

DOI: 10.48131/jscs.811282

LIBERALİZM VE SOSYALİZMDE BİREY(CİLİĞ)İN ONTOLOJİK ÇIKMAZI

Mehmet Zeki DUMAN¹

Öz

Günümüz toplumlarında siyasal sistemlerin ve ideolojilerin en çok üzerinde durduğu temel kavramlardan birisi de birey ve bireyciliktir. Zira moderniteyle beraber, yasama, yargı ve yürütme gibi toplumun yönetsel mekanizmalarını oluşturan siyasal sistemler ve dünyayı anlamamıza ve yorumlamamıza imkân veren ideolojiler, toplumun özel bir anlam yüklediği bireyin; ontolojik, politik ve ahlaki açıdan nasıl ele alınması ve tanımlanması gerektiği konusunda önemli tartışmalara girmişlerdir. Bu tartışmaların odağında bireyin yer almasının temel nedeni ise, söz konusu sistem ve ideolojilerin oluşturmak istedikleri rejimlere uyan/uygun bir yurttaş/yoldaş kimliğini yaratmak istemeleridir. Çünkü hem siyasallar hem de ideolojiler, her zaman için ideal bir birey anlayışını ve adil bir düzen tasavvurunu savunmuş ve bu hayalin gerçekleşebilmesi için de işe, öncelikle birey/bireycilikten başlamışlardır.

Nitekim kökeni, her ne kadar 17. yüzyıla kadar götürülse de 19. yüzyılın başından itibaren reel ekonomi-politik bir sistem olarak tekamül etmiş ve halen günümüz dünyasında birçok farklı düşünce, değer ve inancı kucaklamayı başarmış olduğu için de bir meta-ideoloji hüviyetini kazanmış olan liberalizmin de, yine aynı yüzyılda sanayi kapitalizminin yarattığı sınıfsal çatışmalara ve aşırılıklara tepkisel bir biçimde karşı çıkmasıyla ve özellikle de işçi sınıfının hayalini süsleyen komünal düzeni savunmasıyla kitlesel/küresel düzeyde bir toplumsal/devrimsel harekete dönüşen sosyalizmin de ana teması ve vurgusu, hep birey ve bireycilik olmuş, ancak her iki ideolojinin referans kaynakları, felsefi dayanakları ve epistemik yaklaşımları aynı olmadığı için birey kavramına yükledikleri anlam ve bireyciliğe biçtikleri misyon da farklı olmuştur. Bu farklılığın hem sosyolojik temelini hem de birey üzerinden koparılan fırtınanın esas nedenini anlamaya dönük bir çabayı içeren bu makale, söz konusu ideolojiler açısından modern bireyin kimliğinin *neliğini* sorunsallaştırmaya çalışmaktadır. Makale, aynı zamanda hem bireyi toplumdan soyutlayan ve onu tek başına bir ada olarak gören liberal bakışın, hem de bireyi ana karanın bir parçası olarak gören ve onu topluma kurban eden sosyalist yaklaşımın sorunlu olduğunu iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birey, Bireycilik, siyasal sistemler, ideolojiler, liberalizm, sosyalizm.

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, zekiduman@yahoo.com,ORCID: 0000-0002-9369-9337

ONTOLOGICAL DILEMMA OF THE INDIVIDUALISM IN LIBERALISM AND SOCIALISM

Abstract

One of the main concepts that political systems and ideologies focus on in today's societies is individual and individualism. This is because, together with modernity, political systems that constitute the administrative mechanisms of the society such as legislation, judiciary and execution, and ideologies that enable us to understand and interpret the world have raised important debates on how the individual which has a special meaning should be dealt with and identified in terms of ontological, political and moral aspects of society. The main reason for this debate is that the system and ideologies in question request to create the identity of an appropriate citizen/comrade who fits the regimes they want to create. Because both politics and ideologies have always advocated an ideal understanding of an individual and a conception of order, and in order to achieve this dream, they have started to work primarily from individual/individualism. As a matter of fact although its origins is dated back to 17th century, from the beginning of the 19th century the real economy has evolved as a political system and in today's world because it has embraced many different ideas, values and beliefs and liberalism has gained nature of a meta-ideology in the same century and objected industrial class conflicts and extremism created by capitalism in a reactive manner and especially with support of communal order dreamt by working class accordingly individual and individualism has always been main theme and core principle of socialism converted into a social/revolutionary movement in mass/global level. However, because reference sources, philosophical bases and epistemological approaches of both ideologies are not the same, the meaning they connect to individualism and the mission they engaged with concept of the individual has been different. This article, covering both the sociological basis of this difference and an effort to understand the main cause of the harsh debate on individual, tries to problematize the *whatness* of the identity of the modern individual in terms of these ideologies. The article also claims that the liberal view that isolates the individual from society and regards it as a stand-alone island is problematic, as well as the socialist approach that sees the individual as part of the mainland and sacrifices individual for the sake of society.

Keywords: Individual, Individualism, Political Systems, Ideologies, Liberalism, Socialism.

Giriş

Genelde sosyal bilimler, özelde de sosyoloji, sanayi ve sanayi sonrası toplumları tasvir ederken çoğunlukla modernleşme, kentleşme, liberalleşme, sekülerleşme ve küreselleşme; kişinin ontolojik kimliğini vurgulamak için de bireyselleşme kavramını kullanır. Hiç şüphesiz, nasıl ki her bir kavramın tarihsel ve özdeksel bir kökeni bulunuyorsa, bireyin toplumsal ve siyasal duruşunu, konumunu ifade eden bireyciliğin de geçmişe uzanan bir hikâyesi bulunmaktadır. Bu hikâyenin ayrıntılarına inildiğinde, bireyciliğin özellikle Batılı toplumlarda çok meşakkatli bir serüveni olduğu görülecektir. Zira diğer herhangi bir kavramdan farklı olarak bireycilik, tarih boyunca hem ideolojiler hem de siyasal sistemler tarafından markaja alınmış, özgürlüğün, ahlaki ve siyasi bir düzenin önsel koşulu olarak da yüceltilmiştir. Örneğin liberalizm gibi kimi ideolojiler, insanları birey olmaya özendirerek ve bireyselleşme düzeyini de gelişmişlik düzeyi ile eş tutarak, bireysel değerleri adeta göklere çıkartmış, buna karşın sosyalizm ve muhafazakârlık gibi kimi

komüniteryan ideolojiler ise, bireyi toplumun organik bir parçası olarak görmüş ve sosyal ilişkilerin reddini içeren bireyci öğretilere karşı çıkmışlardır.

Dolayısıyla siyasal ve ideolojik teorilerin merkezinde yer alan bireyin, bazen kendisine üstün değerler atfedilerek taltif edildiği, bazen de soyut ve atomistik bir anlayışın ürünü olduğu, toplumdan soyutlandığı ve düzenin organik bir bileşeni olmaktan çıkarıldığı gerekçesiyle de karşı çıkıldığı görülmüştür. Hiç şüphe yok ki, bu süreçte bireyin kaderini çizen en önemli tarihsel olayın, meydana geldiği günden bugüne insanlık tarihinde kalıcı bir izler bırakan Fransız Devrimi olduğu ve devrimin, uzun süre önce Aydınlanma Felsefesi tarafından inşa edilen hümanizmi ve hümanizmin üzerinde beslendiği rasyonel değerleri ve pratik aklı hayata geçirdiği söylenebilir. Bu anlamda devrim, her ne kadar Fransız Katolik restorasyoncular tarafından ulusallığı ve toplumsallığı içeren kolektif bütünleri darmadağın ettiği gerekçesiyle eleştirilmişse de akla olağanüstü bir güç ve misyon atfederek bireyi içinde bulunduğu geleneksel dünyadan çıkartarak egemenliğini eline almasını ve kendi kendisinin efendisi olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla birey, ancak devrim sayesinde/sonrasında tikel bir kimlik olarak özerk bir konuma gelebilmiştir.

Siyasal düşünce tarihinde bireyciliğe ilişkin sosyal teorileri kendi içinde ikiye ayırmak mümkündür. Yukarıda da vurgulandığı gibi bir taraftan, bireyi her şeyin üstünde tutan ve ona en yüce değerlerle hitap eden aydınlanmacı ve özgürlükçü, diğer taraftan toplumun istikrarını, düzenini, otoritesini, hiyerarşisini, kadim kurumlarını, geleneksel değerlerini ve dini inançlarını bozduğu veya yozlaştırdığı gerekçesiyle karşı çıkan tutucu teorilerden söz edilebilir. Birinci teoriler, yaşamın ereği olan mutluluğun ancak kişinin kendi düşüncesi ve eylemi üzerinde herhangi bir içsel veya dışsal baskıya maruz kalmamasına bağlarken, ikinci teoriler, kişisel mutluluğun kaynağını, özgürlük adına toplumdan soyutlanıp kendi başına hareket eden ve hiyerarşik olarak örgütlenmiş uyumlu toplumsal düzeni bozan bireyci anlayışta değil, toplumun doğal bir üyesi olarak 'kamusal iyi, 'kolektif çıkar' ve 'toplumsal bütünlük' için yaşamakta görmüşlerdir. Aslında her iki teorik yaklaşımın bireyciliğe yönelik tutumları, müdahaleci bir anlayışı içerdiği için sorunlu görünmektedir. İleriki sayfalarda söz konusu teorilerin sorunlu yanlarıyla ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Modernliğin Birey(cilik) Tasavvuru

Bireycilik kavramı, tarihte ilk kez 1820'lerde sosyoloji bilimi kurucusu Saint-Simon ve müritleri tarafından kullanılmış (Lukes, 1995: s.14) ve 1948'de yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Aslında bireycilik (*individualism*) kavramı üzerindeki tartışmaların kökenini, Antik Yunan dönemine kadar götürmek mümkündür. İlk kez

demokrasi kavramının da konuşulduğu bu dönemde bireyin siyasi haklarının ne olması gerektiği sorusu, Roma İmparatorluğu döneminde yerini, bireyin hukuki haklarının ne olması gerektiği sorusuna bırakmış, dört yüz yıl boyunca Orta çağ Avrupa toplumunda egemen olan feodalite ve skolâstik zihniyet, birey kimliğini; toplum, aile, cemaat, din ve gelenek gibi kolektif bütünlerin gölgesinde yaşatmıştır. Birey, söz konusu yapıdan kendisini kurtarabilmesi için aklın, bilimin, hümanizmin, laisizmin ve bireyin kendi başına bir amaç olarak tanımlanmaya başlanacağı Aydınlanma Dönemi ve Fransız Devriminin doğmasını bekleyecektir (Özlem vd., 2014: ss.202-206). Aydınlanma Felsefesi, insan doğasını yüceltmek suretiyle o güne kadar özgürlüğü kısıtlanan bireye kendi aklıyla hareket etmesinin ve kendi kaderini tayin etmesinin yolunu göstermiş, devrimle de bireysel hakların evrensel bir niteliğe kavuşması sağlanmıştır.

Aydınlanma Çağıyla beraber bireycilik, birçok nedenden dolayı modern yaşamın ahlaki şifresi (Elliot vd, 2011: s.24) olarak karşımıza çıkmaya başlamış ve modernliğin temel fikri olamaya da devam etmiştir. Çünkü tarihsel açıdan bakıldığında, modern bireyciliğin doğuşunda iki önemli devrimsel gelişmenin -Aydınlanma Çağı ve Sanayi Devrimi- önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Kant'ın deyimiyle kendi aklını bir başkasının emrine vermeksizin kullanmayı öğütleyen Aydınlanma Çağı felsefesi, bireyi, “kişi”, “zat” ve “şahıs” gibi verili statülerden/konumlardan ve geleneksel toplumun baskısından kurtarmayı başarmıştır. Aydınlanmanın bireye ilişkin vurgusunun temelinde yeniçağın ana aktörü olarak bireyi görmüş olması yanında geleceği inşa edecek olan öznenin de yine birey olarak düşünülmüş olmasıdır. Onun içindir ki, Aydınlanma çağı düşünürleri, yüzyıllardır geleneğin ve dinin baskısı altında yaşamış olan toplumu aydınlatacak olan modern bireye kurucu bir rol vermiş ve birey, özerklik talepleriyle beraber çoğu zaman eski kolektif normlara, cemaatin kısıtlamalarına ve *biz*'in tiranlıklarına karşı konumlandırılmaya çalışılmıştır (Corcuff, 2009: s.5).

Bu yeni rolü ve konumuyla bireyin, o güne kadar kişisel gelişimini ama daha da önemlisi onun en büyük kılavuzu olan şaşmaz, yanılmaz aklını kullanmasını engelleyen toplumsal, siyasal ve metafiziksel bagajlardan kurtulacağı ve dolayısıyla özgürlüğüne kavuşacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla Aydınlanma düşüncesinin temelinde yukarıda da vurgulandığı gibi, Kant'ın ortaya koyduğu “akla güven” parolası yer almış ve Kant, bununla yenedünyanın akıl temelinde kurgulanması, dolayısıyla o güne kadar yaşamda akıl önemsemeyen her tür fikir, düşünce, ideoloji ve teolojinin reddedilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aydınlanma düşünürleri, aklın gücüne duydukları sonsuz bir güvenle hakikatin dâhi akıl sayesinde bilinebileceğini iddia etmişler ve bu bakış açısıyla da insanın kendi aklı dışındaki otoritelere, örf ve adetlere, geleneklere, dinsel inanç ve değerlere itibar etmemesi gerektiğini ortaya koymuşlardır. Bu açıdan bakıldığında Aydınlanmacıların toplumsal analizlerinde, metodolojik olarak bireyci oldukları görülmektedir.

Çünkü onlara göre özerk, kendi eylemlerini kendisi belirleyen birey, toplumun temel unsurudur. Bu bireycilik anlayışında evrensellik saklıdır, yani tarihin farklı dönemlerinde farklı insan grupları arasında hem içsel hem de temel farklılıklar bulunmadığı varsayılmaktadır (Erdoğan, 2006: s.23).

Aydınlanma çağındaki tartışmalar yanında özellikle 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin gelişmesiyle beraber bireyin kimliği üzerinde daha yoğun bir tartışma yaşanmıştır. Zira modern toplumun çalışma ve üretim odaklı yeni yaşam modelinin hem merkezinde hem de hedefinde birey yer almış, dayanışma yerine rekabeti öne çıkartan bu yeni üretim modeli, bireyin zamanla yabancılaşmasına,² yalnızlaşmasına ve evsiz-yurtsuz kalmasına neden olmuştur. Yeniçağın odağındaki birey, bir yandan kapitalist üretim ilişkileri tarafından kuşatılarak emeği sömürülmüş, diğer yandan günlük yaşamında tüm duygusal ve toplumsal bağlar (ın)dan kopartılarak, bireyselliğe ve bireysel çıkarlara dayalı ilişkilere mahkûm edilmiştir. Topluluk ve cemaat fikrinin işlemediği, ilişkilerin rasyonellik üzerinde kurulduğu bu modern yaşam tarzında bireyler, çıkarıcı ve hesapçı olmaya zorlandıkları için toplumsal ilişkiler de mekanikleşmeye başlamış (Talu, 2010: ss.141-171) ve modern kent yaşamının bireyi kendi içinde adeta ablukaya almasıyla da, o güne kadar toplumu bir arada tutan geleneksel bağların, dinsel değerlerin ve normatif ilkelerin önemini yitirmesine ve söz konusu yapıların sağladığı güvenlik ve özgürlüklerin de kaybolmasına neden olmuştur.

² Toplumsal ilişkileri mekanik ilişkilere dönüştüren ve emeği üretim sürecinin nesnesi haline getiren modern kapitalist sistemin yarattığı yaşam dünyası; bireyi, sadece organik ilişkiler içinde olduğu toplumdaki yerinden soyutlamakla kalmamış aynı zamanda onu geleneklerden ve cemaatçi ilişkilerden de kopartarak kentsel dünyanın kalabalığına mahkûm etmek suretiyle yabancılaşmasına da neden olmuştur. Nitekim Simmel'den Durkheim'e, Weber'den Marx'a kadar sosyolojik düşünce geleneğinin kurucularının her biri, modern yaşamın ve kapitalist sistemin bireyi yabancılaştırdığına işaret etmişlerdir. Örneğin Simmel, kentleşmenin, Weber bürokratikleşmenin, Marx kapitalistleşmenin ve Durkheim de sekülerleşmenin bireyi geleneğin pençesinden kurtarılan aynı zamanda onu içinde yaşadığı toplumdaki yerinden kopardığını bencil, çıkarıcı ve bezgin bir tipolojiye dönüştüğünü, benzer biçimde Frankfurt Okulu temsilcileri de, özellikle de Adorno, Horkheimer ve Marcuse, modern toplumsal yaşamın kitle iletişim araçlarını yönlendiren kapitalist sistemle bireyi baskı altına aldığını ve yabancılaştırdığını iddia etmişlerdir. Söz konusu düşünürlere göre gelişmiş kapitalizm koşulları altında bireyler, kendi doğalarından uzaklaşarak patolojik kişiliklere dönüşürler. Zira onları hapseden ilişkiler yumağı, bireylerin otoriter kişiliklere (Adorno) veya tek yönlü insanlara (Marcuse) dönüşmesine neden olmaktadır. Eleştirel Okulunun sosyolojisinde, özellikle bireylerin kitlesel medya aracılığıyla nasıl nesneleştirildiklerine, modern popüler/kitle kültürünün bireyi nasıl standart tüketiciler haline getirmek suretiyle direnç güçlerini zayıflattığına dikkat çekilir. Muhafazakâr düşüncenin öncülerinden Tocqueville de Amerika'da Demokrasi (2016) adlı eserinde, modernitenin birey temelli bir yaşamı dayattığını ve bireyciliğin yeni kimlik ve yeni bir ifade biçimi olarak insanları toplumdaki yerinden ve kitlelerden koparan ve kişiyi ailesinden, arkadaşlarından ayıran soğuk bir duyguyu içerdiğini ifade etmiştir. Taylor da (2000: ss.9-21), benzer bir görüşten hareketle modernliğin özünde üç temel sorunu -bürokratik devlet egemenliğinin yarattığı özgürlük kaybı; katı olan her şeyi buharlaştıran ve anlamın yitirilmesine neden olan araçsal aklın egemenliği ve dünyanın büyümesini bozan ve komünteryalizmin kaybına neden bireyciliğin- bulunduğunu iddia etmiştir. Yüzyılımızın en önemli eleştirmenlerinden birisi olan Bauman (2005: ss.62-63) bütün bu anlatıları/anlatımları kapsayacak nihai bir değerlendirmede bulunur. Ona göre bireyselleşme, modernliğin bir ürünü ve sonucudur ve bundan kaçınmak mümkün olmadığı gibi bireyciliğe alternatif bir yaşam stili ortaya koymayı deneyen veya deneyecek olan herhangi bir paradigmanın veya ideolojinin de en azından kapitalizm var olduğu sürede başarılı olma şansı da bulunmamaktadır. Ayrıca bireyselleşme artık yüzyıl önceki anlamından ve modern çağın erken zamanlarında, insanların cemaatçi bağımlılık, gözetleme ve pekiştirmeden oluşan sıkıca bağlanmış ağlardan kurtulup "özgürleşme"nin çok övüldüğü zamanlarda aktardığı şeyden de çok farklı bir anlam taşımaktadır. Zira bireyselleşme insanlar açısından artık bir seçenek değil bir katedir; bireysel seçme özgürlüğü alanında bireyselleşmekten kaçma ve bireycilik oyununa katılmayı reddetme seçeneği de kesinlikle gündemde değildir. Zira 1980'lerin başında dönemin İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın "toplum diye bir şey yok, sadece bireyler ve aileleri vardır" değişi, bireyin makûs talihini de çizmiştir.

Sanayi Devriminin sömürüye dayalı ilişkileri içeren endüstriyel kapitalizmin en büyük eleştirmeni Marx, bir yandan bireysel ve toplumsal eşitsizliklere yol açtığı, emeği metalaştırmak suretiyle değersizleştirdiği, rekabetçi ekonomik koşullarda kâr elde edebilmek ve ayakta kalabilmek için çalışanını daha fazla sömürmek zorunda kalan kapitalist sistemi yerden yere vururken (Edgel, 1998: s.13), diğer yandan kapitalizmin modern bireyi tarih sahnesine çıkarıp kısmen de olsa özgürleştirdiğini düşündüğü için de ona övgüler yağdırmıştır. Zira ona göre kapitalizm, her ne kadar kendi içinde anarşik, rekabetçi ve çelişkili ilişkileri barındıran ve dolayısıyla toplumsal ve bireysel yıkıma yol açan bir sistem ise de aynı zamanda da ilerici, devrimci ve özgürleştirici bir yanı da bulunmaktadır. Kapitalizmin özgürleştirici yanı bireyi; içinde bulunduğu feodal ilişkilerden, aile ve toplum baskısından, kölelikten, köy/kırsal yaşamından, geleneksellikten, ataerkillikten, kabilecilikten, soya ve kana dayalı akrabalık ilişkisinden ve geleneksel sosyal statülerden kurtarmasıdır. Aynı oranda bireyler arası ilişkileri bir bakıma köklü bir eşitlik ilişkisi getiren parasal ilişkiye indirgemiş, bireylere geleneksel statü ve saygınlığa göre değil, yalın parasal değer ölçütlerine göre davranmasını sağlamıştır (Turner, 1997: s.60). Dolayısıyla Marx, bir yandan kapitalizmin sınıfsal yapıda meydana getirdiği çatışmayı ve kutuplaşmayı eleştirirken, diğer yandan bireyin kendi emeğiyle üretim sürecine dâhil olmasıyla ekonomik özgürlüğünü elde etmesini de özgürleştirici bir adım olarak değerlendirmiştir. Onun deyişle:

Bir yandan kapitalizm “geçmişe ait tüm sınırlamaları, feodal kısıtlamaları, toplumsal hareketsizlikleri ve toplumdan çekilmeyle ilgili gelenekleri, küre üzerindeki kültürel ve geleneksel enkazı temizleme operasyonu dâhilinde yerle bir ediyor. Bu süreç, bireysel benliğin ihtimal ve sezgisinin muazzam kurtuluşuna benziyor, şimdi kapitalizm öncesi geçmişin sabit sosyal statüsünden ve katı rol hiyerarşisinden, dar ahlaki değerlerinden ve sıkışık yaratıcı alanından giderek daha fazla kurtuluyor. Diğer yandan, Marx’ın kapitalist gelişmenin, vurdumduymaz ekonomik sömürü ve sosyal kayıtsızlık tarafından parçalanmış, sahip olduğu potansiyeli açığa çıkaran tüm kültürel ve politik değerlerin yıkıcısı olan, vahşice yabancılaştırılmış, atomize edilmiş bir toplum yaratıyor (Elliot vd, 2011: s.94).

Bu tespitlere ek olarak kapitalizmin yarattığı bir diğer gerçek de bireyi o güne kadar bağlı olduğu kırsal ve tarımsal ilişkilerden, yeniden ürettiği ve dayattığı toplumsal normlardan, geleneksel değerlerden ve dinsel inançlardan kurtarmış olmasıdır. Böylece birey, kapitalist üretim ilişkileri sayesinde bir nebze de olsa toplumun sosyal denetiminden, ilişki ağlarından ve mekânın daraltıcı bağlamından kurtularak, kendi aklı, bedeni ve yaşamı üzerinde söz söyleme hakkını ve tasarrufunu elde etmiştir. Bu hakkın yüzyıllarca sosyal ağların/ilişkilerin güçlü olduğu geleneksel toplumlarda çiğnendiğini düşünen liberalizm, Kant’ın ahlak felsefesini ve bu felsefenin ontolojik temellerini oluşturan bireysel özerkliği her şeyin üstünde tutarak bireyi tek gerçek varlık kabul etmiştir.

2. Liberalizmin Birey(cilik) Anlayışı

Bir siyasal teori olarak liberalizmin tarihsel kökeni hakkında çok farklı görüşler mevcuttur. Kimi tarihçiler, liberal düşüncenin kaynağını, İlkçağda İtalyan şehir devletlerindeki gelişmiş ticari yaşama dayandırırken, kimileri de 18. yüzyıldan sonra Batı Avrupa’da kentsoylu ailelerin ticari faaliyetleri, özellikle de burjuva sınıfının öncülüğünde gerçekleşen toplumsal ve ekonomik devrimlerle ilişkilendirmiştir. Ancak sosyologlar, liberalizmin, sanayileşmiş Batının ideolojisi ve siyasi bir doktrini olduğu, bir meta ideoloji olarak genellikle bir dizi rakip değer ve inancı kucakladığı, kökeninin son üç yüzyıla dayandığı ve feodalizmin yıkılışı sonrasında piyasanın ve kapitalist toplumun gelişmesinin bir ürünü olarak ortaya çıktığı konusunda yaygın bir inanca sahipler (Heywood, 2014: ss.71-75). Liberalizmin felsefi kökenlerine baktığımızda karşımıza, başta John Locke ve David Hume olmak üzere Adam Smith, J.Stuart Mill ve Alexis de Tocqueville gibi düşünürlerin ortaya koymuş oldukları fikirler çıkmakta, liberal düşüncenin temel ilkeleri olan, bireycilik, özgürlük, sınırlı devlet ve kendiliğinden doğan düzen gibi kavramların da ilk kez bu düşünürler tarafından dillendirildiği görülmektedir.

Nitekim Locke, bireysel özgürlüğe ve toplumsal sözleşmeye; Hume, sınırlı devlet ve serbest piyasa düzenine, Millî; devletin bireyin haklarının güvence altına alınmasına ve özgürlüğünün sınırlandırılmamasına ve Tocqueville de demokrasi için liberalizmin önsel bir koşul olduğuna işaret etmiştir (Çetin, 2002: s.220). Aynı şekilde Hayek, Raws ve Nozick gibi yakın dönemin liberteryenleri de, liberalizmi özerklik ve bireysellik fikrinden hareketle tanımlamaya ve savunmaya çalışmışlardır (Larmore, 2006: ss.127-128). Burada özellikle bireyin özerkliğine yapılan vurgu dikkat çekicidir. Zira liberaller, kamusal yaşamın demokratik ve çoğulcu niteliğini, bireyin kendi üzerinde herhangi bir baskı hissetmemesine, yani özgür olmasına bağlamışlardır. Dolayısıyla liberalizmin temel ontolojik varsayımlarından birinin, bireysel insanın her türlü düzenlemeden ve toplumdan ayrı olarak var olduğunu ve dolayısıyla toplumdan bağımsız olarak kavranabildiğini (Erdoğan, 2006: s.85), bu anlamda bütün liberal doktrinlerin bireyci olduğunu (Barry, 2012: s.228), liberalizmin de kendisini bir özgürlük felsefesi olarak takdim ettiğini (Dworkin, 2006: ss.51-52); birey, din, vicdan, düşünce, ifade, basın ve örgütlenme özgürlüğü gibi sosyal yaşamın her alanında özellikle de bireyin özgürlüğü konusunda hassas davrandığını söylemek mümkündür.

Komünal bağların önemine vurgu yapan sosyalist veya muhafazakâr ideolojilerin aksine liberalizm, bireyin ontolojik önceliğini ve ayrıcalığını kolektif bütünler olarak gördüğü her tür cemaat, sınıf, halk, millet, grup veya örgütün üzerinde görmüştür (Ak, 2015: s.43). Yayla’nın deyişiyle (2015: s.154), şayet liberalizmi tek bir kelimeyle açıklamak gerekseydi herhalde “liberalizm bireyci bir toplum sistemidir” demek yeterli olurdu. Nitekim Kymlicka’ya göre de (1998: s.135), liberalizmin belirleyici özelliği, belli temel özgürlükleri ve özgürlük alanlarını tek tek

her bireye tanımasından gelir. Özellikle bireylere yaşamlarının nasıl sürdüreceklerine ilişkin çok geniş bir seçim özgürlüğü verir. Aynı şekilde insanların kendi yaşamlarıyla ilgili tercihlerini yapabilme, bunları değiştirebilme konusunda da sınırsız bir özgürlük tanır. Kısacası liberalizmin hedefi, içinde bireyin serpilip yeşerebileceği, herkesin yeteneğine göre sosyal yaşama katılabileceği, düşüncelerini özgürce dile getirilebileceği kamusal bir yaşamı inşa etmektir. Liberal düşüncenin temelinde, insan kişiliğinin ayrıcalıklı vasfı yer almaktadır. İnsan biriciktir, özerktir, ayrıcalıklıdır, özgürdür, düşüncesine ve inancına ambargo konulamaz, kendi başına tektir, devredilmez ve kısıtlanamaz hakları, insan olmaktan kaynaklı hürriyeti, mülkiyeti vardır. Kısacası liberalizmin vurgusu, aile, toplum ve devlet gibi kolektiviteleri oluşturan bütünlüklere değildir, onun esas vurgusu bütün bunların da ötesinde bireyin bizzat kendisidir.

Liberalizmin birey(cilik) anlayışını daha sağlıklı bir zeminde tartışabilmek için öncelikle liberal düşüncenin insan doğasına, özellikle de akla biçtiği role değinmekte yarar var. Zira liberalizmin bireyciliği, Kant'ın insanın kendi başına bir amaç teşkil ettiği, dolayısıyla insanın herhangi bir şeyin veya nesnenin aracı olmadığı düşüncesine dayanmaktadır. Kant der ki; "insan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için rastgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır ve gerek kendi gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülmelidir (Kant, 1982: ss.45-46, akt., Yayla, 2015: s. 156). Dolayısıyla Kant'ın pratik aklın taşıyıcısı olarak gördüğü insanın en önemli özelliği, ahlaki bir varlık olmasının yanında kendi sorumluluğunu üstlenen ve seçimlerinde özgürce davranan bir varlık olmasıdır. Ancak insan kendi eylemlerinin kararlarını kendisi verebiliyor ve sonuçlarını üstleniyorsa, yine Kant'ın veciz deyişimiyle insan kendi ahlak yarasını özgürce koyup ona göre eylemde bulunabiliyorsa özerk bir varlık olabilir (Erdoğan, 2006: s.85). Aksi durumda, yani bireyin kendi seçimlerini yapamaması veya yaptığı seçimlerin sonuçlarına katlanmaması, kararlarında özgür olmaması hem onun doğasına hem halklarına hem de özgürlüğüne aykırıdır.

Bu açıdan baktığımızda Kant'ın, bireyi, sadece akıl ve irade sahibi bir özne olarak değil, aynı zamanda ahlaki, dini ve estetik değerlerin taşıyıcısı olarak da gördüğünü söyleyebiliriz. Yani insan/birey, soyut, sivil ve siyasal değerlerin şekillendirdiği bir özne olduğu kadar bu değerler ile çatışmayan ama öncelikli olarak yaşadığı hayatın, değerler sisteminin bir ürünü olan kültürel bir özne olarak da görülmelidir (Çolak, 2012: s.26). Bireyin özgürlüğü konusunda Kant'ın temel görüşlerini referans alan liberal öğretisi, aydınlanma felsefesinin bireye biçtiği rolü -aklın yegâne değer olarak görülmesi- benimsemiştir. Örneğin John Locke, insanın en büyük yetisinin kendi yaşamına yön vermesini, herhangi bir kişi veya kurumun etkisinde kalmaksızın kendi özgür iradesiyle karar vermesini ve dolayısıyla otonom bir varlık olarak kendisini gerçekleştirmesini sağlayan özgür bir akla sahip olmasını göstermiştir. Bundan dolayı liberaller, başta Tanrı, toplum,

devlet, aile, cemaat, akrabalık sistemleri ve cemaat ilişkileri olmak üzere, sosyal kurumlar, geleneksel değerler, dini inançlar, kutsal metinler, kilise, lonca kısacası birey üzerinde otorite veya iktidar kurma potansiyeli taşıyan her tür baskı mekanizmasını reddetmiştir.

Liberal düşünürler, bireyin aklından başka hiçbir şeye ihtiyacının olmadığına inandıkları için meseleyi aklın özgürleşip, özgürleşmemesinde görmüşlerdir. Nitekim Kant, aydınlanmayı; insanın kendi aklını kullanamayışından dolayı düştüğü kuyudan, yine kendi aklını kullanarak aydınlığa çıkmasıdır der. Hegel, Kant'ın bu tanımını daha tinsel bir vurguyla şöyle açıklar. “İnsanın kendi ben'im diyebileceği, o ne ölen ne çürüyen şey (her ikisinden de üstün olan şey) kendi kendinden başka hiçbir şeye bağlı bulunmayan, yerde ve gökte başka herhangi bir otoritenin onun eline (akıldan) başka yargılama ölçütü veremeyeceği bu şey, kendini akıl olarak ilan eder” (Buhr vd., 2006: s.77). Hegel'in aklı yücelten ve onu tinsel hakikatin tezahürü olarak gören yaklaşımı, liberalizmin -bireyin rasyonel bir varlık olduğu ve yegâne kılavuzunun akıl olduğu- görüşüne felsefi bir dayanak oluşturmuştur.

Nitekim yirminci yüzyılın modern siyaset felsefesi geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olan ve aynı zamanda objektivizm felsefesinin kurusu olarak da kabul edilen Ayn Rand'a (2010) göre de birey, kendi aklını kullanarak kendi kararlarını özgürce alabilen ve başkalarının ne istediğine bakmaksızın yolunda yürümeyi başaran özerk bir varlıktır. Bu özel varlığın bir özelliği de parçalanamaz ve bölünemez bir bütün olması yanında, var olmaktan kaynaklı haklarının da devredilemez ve başkaları tarafından kullanılamaz olmasıdır. Çünkü Rand da birçok çağdaşı gibi bireyi özgür bir varlık olarak tanımlarken onun en çok rasyonel yanını ve kendi başına bir amaç olduğu gerçeğini vurgulamıştır. Örneğin Can'a göre (2005: s.104), Rand'ın merkeze aldığı birey “her yerde ve her zaman tüm yoğunluğuyla kendisi olarak ortaya çıkan; böylece başka her şeyden, benzerlerinden, ötekilerden, başka benler olarak algıladıklarından kendisini varlıkça ayrı tutan ve ayrı tutulmak ‘istenen’ bir gerçekliktir.” Bu gerçekliği özgül ve tekil kılan şey ise, bireyin sadece ifade özgürlüğüne değil, aynı zamanda eylem özgürlüğüne de sahip olmasıdır. Çünkü özgürlük, nasıl ki bireyin ayrılmaz bir parçası ise, bireyin hakları da özgür bir toplumun temelidir (İspir, 2007: s.512).

3. Liberalizmin Birey(cilik) Anlayışına Yönelik Eleştiriler

Bireyin çıkarlarını her şeyin üstünde gören ve bireysel menfaatlerin maksimizasyonunu hedefleyen liberalizmin en çok eleştirilen yanı, bireyi toplumsal yapılardan, gruplardan ve cemaatlerden bağımsız bir biçimde ele alması, ona herhangi bir sosyal sorumluluk yüklememesi ve dolayısıyla atomcu bir birey anlayışını savunmasıdır. Liberallerin birey ve toplum ilişkisini birey

lehinde/temelinde ele alması, birçok kesimin özellikle de komüniteryanların tepkisini çekmiştir. Komüniteryanların temel iddiası, liberalizmin bireyi toplumdaki soyutladığı, içinde yaşadığı sosyal çevreden ve o çevrenin oluşturduğu kişisel kimlikten, geleneksel bağlardan, tarihsel kurumların oluşturduğu teamüllerden, sosyal yapının oluşturduğu aile ve akrabalık gibi birincil ilişkilerden kopardığı, kendi başına bırakılması nedeniyle bireyin yalnızlığa itilmesiyle topluma ve kendisine yabancılaştırıldığı yönündedir. Hatta bireyin ruhen ve bedenen sağlıklı kalabilmesi için cemaatsel ilişkilerin yoğun olduğu kolektif bütünlerin içinde bulunması gerektiğini düşünmüşlerdir.

Cemaatçi düşünürlere göre birey liberalizmde köksüz bırakılmıştır. Oysa insan kökünden koparılmış biçimde yaşayamaz. Kimliğini, içinde sosyalleştiği ortamdan özellikle de cemaatten alır. Geçmişini, toplumsal bağlarını ve onu oluşturan değerleri inkâr edemez. Çünkü insanlar çocukluktan itibaren içinde varlığını hissettiği sosyo-kültürel ortamda sosyalleşmektedir. Onun için eleştiriler, genellikle liberal teorinin insan öznesini etsiz-kemiksiz bir varlık, angaje olmayan bir özne (*unencumbered self*) ya da tamamen bir ruh (*ghost*) olarak sunmasına yönelik olmuştur (Berten vd., 2006: ss.190-191). Nitekim komüniteryanların ki, -bunların başında Michael Sandel, Michael Walzer, Alasdair McIntyre ve Charles Taylor gelmektedir- liberal öğretinin temel ilkelerine, özellikle de ontolojik bireyciliğine karşı entelektüel bir tutum takınarak, toplumsal kimliğin taşıyıcısı olan bireyin, toplumdaki bağımsız bir şekilde ele alınamayacağını ve bağımsız bir ontolojik kategoriye indirgenemeyeceğini iddia etmişlerdir. Aksi durumda toplumsal düzeyde nihilizme varan bencilliğin yaygınlaşacağını, bu türden bir yaşamın önüne geçmenin yolunun da ‘ortak iyi’den, ‘kamu çıkarı’ndan ve ‘kolektif iradeyi’ hâkim kılmaktan geçtiğini düşünmüşlerdir.

Komüniteryan düşünürlere göre Walzer (1994: s.85, akt., Haklı, 2017: ss.78-79), bireyin/şahsiyetin ve kimliğin, ancak sosyal ve cemaatsel ilişkiler içinde bulunmakta kazanılabileceğini iddia etmiştir. Ona göre cemaate (buradaki cemaat kavramı sadece dini örgütlenmeler bağlamında değil, politik alının dışında gönüllü birliklerin, sivil toplum örgütlenmelerin tümünü ihtiva etmektedir) mensup insanların şahsiyetleri üç farklı münasebetin neticesinde ortaya çıkmaktadır: Birincisi, toplumdaki mevcut sosyal iyiler ile kurulan ilişkinin gerçekleştiği farklı adalet çerçevelerinde ihtiyaç duyulan fiillerin icra edildiği kişinin yurttaş, ebeveyn, işçi veya tüccar, öğretmen veya öğrenci, doktor veya hasta olarak adlandırıldığı sosyal hayatın içinde zuhur etmektedir. İkincisi, kişinin ailesi, milleti, dini, cinsiyeti ve politik bağlılığı üzerinden tanımlandığı ve kimliğini vücuda getirmesini sağlayan ahlaki kültüre karşılık gelmektedir. Bu iki münasebet şekli ile bazı yerlerde çakışmakla birlikte onlardan farklı olan diğer bir üçüncü münasebet ise, kişinin toplumdaki konumunu ve onayladığı kimliklerini eleştirel bir gözle değerlendirmesini sağlayan ve ahlaki sesi oluşturan düşünceler, ilkeler ve değer yargılarıdır.

Dolayısıyla komüniteryanizmin sadece liberalizmin bireycilik anlayışını eleştirmekle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda cemaatsel erdeme, toplumsal dayanışmaya, kamusal çıkara ve ortak iyiye de yönelik özel bir vurgusunun olduğunu/bulduğunu görebiliyoruz. Liberaller, bireyin özerkliğini/özgürlüğünü her şeyin üstünde tutan Kant, Locke ve Mill'in akıl eksenli çizgisini takip ederken, komüniteryanlar, sadece Rönesans'ın cumhuriyetçi geleneğe veya Alman romantizmine sadık kalmamışlar aynı zamanda soyut ahlaka karşı eşit bir güvensizliği, erdemlerin etliğini ve içinde geleneklere ve tarihe çok yer veren bir siyaset anlayışına karşı da belli bir sempatiyi paylaşmışlardır. Berten'in deyişiyle (2006: s.13) burada herkes kendince Aristoteles'in formülünden yanadır. "Polis, bireyden öncedir, öncelik bireydedir." Genel olarak bakıldığında komüniteryanların liberalizmin bireycilik anlayışına yönelik yapmış oldukları eleştirileri şu noktalarda toplamak mümkündür (Buchanan, 1989: ss.852-853, akt., Tüzen, 2017: s.523):

- a) Liberalizm, altını oyduğu cemaatin değerini küçümser ve ihmal eder; oysa cemaat, insan varlığının "iyi hayat" kavrayışı için yeri doldurulamaz, temel bir unsurdur.
- b) Liberalizm, yalnızca araçsal bir iyi olarak gördüğü politik birlikteliği yani siyasal yaşantıyı göz ardı eder, bu bakımdan insanın iyi yaşam için siyasal cemaate katılımının temel önemine karşı kördür.
- c) Liberalizm, kişinin topluluğunu veya ülkesini destekleme ve ailevi yükümlülükler gibi belirli ödev ve taahhütlerinin önemini yeterli derecede açıklamakta başarısızdır.
- d) Liberalizm, kusurlu bir benlik anlayışını savunur fakat benlik, seçim nesnesi olmayan ortak bağlılıklar ile değerlere gömülüdür ve kısmen bunlar tarafından oluşturulur.
- e) Liberalizm, adaleti yanlış bir şekilde yüceltir ve toplumsal kurumların ilk erdemi olarak değerlendirir, ancak adalet olsa olsa yalnızca topluluğun yüksek erdemlerinin çöktüğü koşullarda gerekli olan telafi edici bir erdemdir.

Sosyal yapının biricikliğine vurgu yapan ve kolektif bağların önemine inanan komüniteryanların yukarıdaki eleştirilerinde haklı olduklarına inandıkları temel husus, toplumsal bir teori olarak liberalizmin, soyut birey anlayışından hareket ederek bireyi toplumdan tecrit ettiği, bireyin içine kapanmasına ve dış dünyayla, toplumla, cemaatçi ilişkilerle bağını koparmasına, zira bireyin özellik ve karakterinin onun toplumdaki varlığı tarafından şekillendirildiğini nazarı itibara almadığı görüşünde yoğunlaşmaktadır. Peki gerçekte böyle midir? Liberaller doğal olarak bu soruya hayır cevabını vermekte, öne sürülen iddiaların doğru olmadığını düşünmekte. Onlara göre liberal bireycilik anlayışı bireyi kendi başına tasavvur eden, onu her şeyden ve herkesten uzaklaştıran bir anlayışı barındırmadığı gibi onu katı bir özerkliğe, otonom bir kimliğe ve atomik

bir kişiliğe de hapsedmemiştir. Her şeyden önce metodolojik bireycilik, bireyi soysal bir fenomen olarak ele almakta, içinde bulunduğu toplumla organik ilişkisine değinmekte, dolayısıyla tecrit edilmiş, içine kapanmış bireyler değil, diğer insanlarla etkileşim içindeki insanlar söz konusudur (Yayla, 2000: s. 97).

4. Sosyalizmin Birey(cilik) Anlayışı

Latince *sociare*'den türetilmiş olup, birleşmek veya paylaşmak anlamına gelene sosyalizm, politik bir doktrin olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Fransız Devriminin “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” temalarının toplumun geniş bir kesiminde boş bir vaadin ötesine geçememesine ve kapitalist sanayileşmenin toplumu sınıfsal temelde kutuplaştırmasına karşı bir tepki olarak doğmuştur. Kimi zaman sosyalist fikirlerin kökeni Platon'un *Devletine* (2014)³ veya Thomas More'un *Ütopyasına* (2019)⁴ dayandırılrsa da sosyalizmin sistematik bir düşünce biçimi ve ideolojik bir tutum haline gelmesini sağlayan en önemli gelişmenin, sanayi kapitalizminin ve burjuva toplumunun devrimci bir güçle dünyayı yeniden şekillendirmeye çalışması olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle sosyalist fikirlerin özellikle emekçi sınıflar tarafından sahiplenilmesi, benimsenmesi ve emekçi sınıfın örgütlenmesinde ideolojik bir rol oynamasının temel nedeni, dönemin rekabetçi kapitalizminin toplumu burjuva ve proletarya şeklinde iki keskin sınıfa ayrıştırmasıydı.

18. yüzyılın sonuna doğru Batı Avrupa'da sanayi kapitalizminin gelişmesiyle beraber makineleşmenin seri üretimde bulunması ve üretimin kitleselleşmesi, bir yandan toplumda önemli bir kesimin geçimini sağladığı geleneksel üretim biçiminin ve mesleklerin önemini yitirmesine, diğer yandan teknolojinin üretim süreçlerinde başat bir rol oynamasıyla başta küçük sanayici ve tüccarlar olmak üzere esnaf, zanaatçı, çiftçi ve köylünün yoksullaşmasına ve çalışmak üzere kentlere akın eden işçilerin, ucuz işgücü olarak emek sömürüsüne maruz kalmalarına neden olmuştur. Üretimin her geçen gün daha fazla istihdama ihtiyaç duymasına karşın fabrikaları dolduran emekçi yığınlar, sanayinin yedek orduları olarak ağır çalışma koşullarına mahkûm edilmiş ve güç koşullar altında çalışan işçiler, adeta makinenin uzantısı haline gelmişlerdir. Ancak, emeğinden başka satacak hiçbir şeyi olmayan, sadece kendi emek gücünü satarak geçinmek

³ Platon'un *Devlet* diyalogu iki düşüncenin çatışmasını içermektedir. Bu çatışmanın bir tarafında, insanların doğuştan iyi ve eşit olduğunu, toplumsal düzeninin onları bozduğunu, güçlülerin güçsüzleri ezdiğini savunanlar, diğer taraftan insanların doğuştan ne iyi ne de kötü olduğunu, güçlülerin güçsüzleri ezmesinin ve yönetmesinin doğal olduğunu ve insanın haklı olması değil, güçlü olması gerektiğini savunanlar yer almıştır.

⁴ Yunancada “olmayan yer” anlamına gelen “Ütopya” kavramı, 1516 yılında İngiliz yazar, siyaset adamı ve hümanist Thomas More tarafından aynı adla yazılmış olan kült bir eserdir. Eserin en önemli özelliği, Marksizm, sosyalizm ve anarşizme gibi ideolojilere ilham olması ve toplumsal eşitsizliklerin olmadığı mükemmel bir toplum düzenini konu etmesidir.

zorunda kalan işçiler (Marx, 2010: s.57) maruz bırakıldıkları bu durum karşısında, rekabetçi ve sömürü ilişkisini içeren kapitalist sisteme karşı sosyalist fikirlere sarılmışlardır.

Çünkü sosyalizm ilk günden beri kolektiviteyi öne çıkararak bir ideoloji olarak bütün kötülüklerin kaynağı ve çatışmaların nedeni olarak toplumu sınıf temelinde bölen, sosyal eşitsizliği ve özel mülkiyeti üreten ve bunu bütün toplum kesimlerine dayatan kapitalist üretim ilişkilerini görmüştür. Bundan dolayı da, fabrika üretiminin yaygınlaşmaya başladığı ilk yıllarda sosyalizm, Heywood'un deyişiyle (2014: ss.80-81) "köktenci", "ütopyacı" ve "devrimci" bir nitelik taşımış, ancak 19. yüzyılın sonralarından itibaren çalışma şartlarının ve ücretlerin iyileştirilmesinin ve sendikalarla sosyalist siyasi partilerin büyümesinin bir sonucu olarak, işçi sınıfının tedrici olarak kapitalist toplumla bütünleşmesini yansıtan reformist bir sosyalist gelenek ortaya çıkmış ve bu gelenek, zaman içinde "parlamentar yol"u benimseyerek sosyalizme barışçıl, aşamalı ve yasal yoldan geçişin mümkün olduğunu ilan etmiştir. Yazar, böylece 20. yüzyılın büyük bir bölümünde sosyalizmin iki türlü karşımıza çıktığını düşünmektedir. Biri, Rusya'da gördüğümüz ve kendisini komünist olarak tanımlayan Lenin ve Stalin'in uyguladığı devrimci (radikal) sosyalizm, diğeri de Batı Avrupa'da gördüğümüz, daha çok anayasal bir düzeni ve demokratik bir siyaseti izleyen ve kendisini sosyal demokrasi olarak tanımlayan reformist sosyalizmdir. Rusya, Çin, Küba ve Vietnam gibi ülkelerde iktidara gelen radikal sosyalistler, özel mülkiyetin yerine ortak mülkiyeti, serbest piyasa ekonomisinin yerine de planlı ekonomiyi geçirmeye çalışmışlardır.

Siyasal bir rejim olarak sosyalizmin tarihsel başarısı veya başarısızlığı bir yana bırakılırsa, bir ideoloji olarak insan doğasına ve bireyciliğe olan bakışının rakip düşünce sistemlerinden çok farklı olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim sosyalistler, insan doğasının doğumla sabitlendiği ve bu anlamda değişmez olduğuna ilişkin gerek liberallerin gerekse muhafazakârların görüşlerini kabul etmezler. İnsan doğasının *neliğine* ilişkin felsefi tartışmalarda sosyalistler, insanın aslında yetiştiği kültürün bir parçası olması nedeniyle değişebildiği ve dolayısıyla toplumsal hayatın koşulları tarafından biçimlendirildiği görüşünü savunmuş, bireyi toplumdan net bir biçimde ayıran hatta onu toplumdan önce bir yere koyan liberallerin aksine, insan doğasının toplumsal bir çekirdeğinin bulunduğunu ve insani bütün becerilerin kaynağını toplumda gördükleri için de önceliği bireye değil topluma vermişlerdir. Bireyin toplumdan ayrılamayacağı konusundaki görüşleriyle sosyalizm, liberalizmden ayrılmış, hatta Batı bireyciliğine karşı geleneksel toplumun değerlerinin muhafaza edilmesini talep etmiştir. Dolayısıyla liberalizmin bireycilik kavramına karşılık sosyalistler, sosyal olanı yani kolektiviteyi, yardımlaşmayı ve dayanışmayı esas alan topluluk fikrini öne çıkarmışlardır.

Felsefi temellerini Marksizm'den alan sosyalizm, birey ve toplum ilişkilerinde topluluğu esas alır. Sosyalistlere göre birey, her ne kadar toplumsal yapının öznesi konumunda ise de nihayetinde o, toplumsal bir varlıktır, daha doğmadan bile toplumsaldır (Eroğul, 2014: s.34).

Onun için Marksizm ve sosyalizm, soyut, atomistik ve otonom birey anlayışını reddederler. Bireyi kendi başına bir varlık olarak görmedikleri gibi, onun özgürlüğünü de her şeyin üstünde tutmazlar. Liberallerin aksine sosyalistler, bireyi kıtanın ayrılmaz bir adası, parçası olarak gördüklerinden olsa gerektir, kıtanın bölünmezliğini tartışmazlar. Nitekim Marx, (1997: s.126, akt., Çolak, 2012: s.28).

Beşerin özünü, insanın hakiki kolektifliğinde bulmuştur. Ancak buradaki kolektif bütün, bu kez sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan olmanın yolu sınıf bilincine erişerek kolektif olarak kaderini tayin etmekten geçtiğine inanılır. Nihai amaç ise sınıf bilincine ulaşmış-işçi sınıfı, proletarya- devrimle üretim ilişkilerini ve siyaset ile toplumu yeniden şekillendirerek sınıfsız kolektif bir bütün oluşturmaktır. Bireylerin tüm ihtiyaçlarının karşılandığı, haklarının verilmesi ve gerçek özgürlüğü tatması, ancak böyle bir komünal hayat ile mümkündür (Çolak, 2012: ss.28-29).

Komünal düzen fikri sosyalist ideolojinin hayalidir, ancak bu hayalin gerçekleşmesi için bireylerin sadece birlikte değil, aynı zamanda birbirleri için var olmalı. Kolektif düzen, rekabet yerine dayanışmayı, birikim yerine paylaşmayı, bireycilik yerine kolektiviteyi esas alır ve toplumsal eşitlik her şeyin üstünde tutulur. Sosyalistlere göre tekil özneler, “özgürlük kabiliyetlerini, ancak bir toplumsal cemaatin üyesi olarak hayata geçirebilirler. Ancak bu üyelik, öznelerin genel olarak paylaştıkları niyetlerin karşılıklı gerçekleştiriminin, zorlamasız, dolayısıyla karşılıklı tanıma ve paylaşma anlayışı içerisinde vuku bulacağı şekilde özgür olmalıdır” (Honneth, 2016: s.45). Dolayısıyla sosyalizmin tam kalbinde topluluk, iş birliği ve ortaklaşa sahiplik kavramlarının yer aldığı söylenebilir. Bireyi toplumdan bağımsız gören liberal görüşe şiddetle karşı çıkan sosyalistler (Heywood, 2018: s.128). İngiliz metafizikçi John Donne'nin şu dizeleriyle topluluk fikrinin önemini ortaya koymuşlardır: “Ada değildir insan, bütün hiç değildir bir başına; Anakara'nın bir parçasıdır ölünce bir insan eksilirim ben; çünkü insanoğlunun bir parçasıyım, işte çanlar senin için çalıyor.”

Böylece sosyalizm, insanı kitudan bağımsız bir varlık olarak görmekten kaçınarak, topluluğa kerameti kendinden menkul bir bütünsellik arz etmeye çalışmıştır. Sosyalistler, sıkça ortak mülkiyeti, planlı ekonomiyi ve sosyal dayanışmayı dile getirmek suretiyle çıkarlarını maksimize etmeye çalışan liberal bireyciliğin karşısında durmuşlardır. Böylece sosyalizm; “eskiden beri sosyal eşitliği önemseyen, mutlak eşitlik mümkün değilse de daha eşit olmayı öne çıkaran, eşitlik isteğini kolektif mülkiyete vurgu yaparak dışa vuran ve modern dönemlere gelindiğinde bu fikirlerle liberalizmin bireyciliğine karşı olmayı birleştiren toplulukçu bir ideoloji olmuştur” (Uçar, 2017: s.75). Yoksa bazı sosyalistlerin (Lewis, 1966: s.13) iddia ettiği gibi sosyalizm, bireyin kişiliğini zenginleştirmek amacıyla açıkça adanmış, teori ve pratik toplamından meydana gelmiş bir yapı değildir. Sosyalizmde topluluk fikrinin aşırı vurgulanmasının temel nedenlerinden birisi, liberal teorilerin aksine bireyin tek başına kendisine yeterli olamayacağına duyulan inançtır.

Nitekim Einstein (2008: s.181) dönemin *Monthly Review* Dergisi için kaleme aldığı “Niçin Sosyalizm?” adlı makalesinde sosyalizmin neden bireyi değil de toplumu/topluluğu dikkate aldığını şu şekilde açıklar: Birey hiç şüphesiz kendi başına düşünen, eyleyen, hisseden, mücadele eden ve çalışabilen bir varlıktır. Ancak hem fiziksel ve duygusal hem de entelektüel olarak topluma öyle bağlıdır ki, onu toplum dışında düşünmek veya anlamak mümkün değildir. İnsana yiyecek, içecek, giyecek, ev, konuşma, düşünme ve bu düşünme biçimlerinin içeriğini hep “toplum” sunar. İnsanın yaşamına anlam katan toplumdur ve toplumu dikkate almaksızın insanın yaşaması en azından sağlıklı bir kişilik edinmesi de mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Hiç şüphesiz, her ideoloji, felsefe veya din, insanı mutlu etmek ve özgür kılmak için yola koyulduğunu iddia eder. Her ne kadar, her birinin bakış açısı ve referans kaynağı farklılık gösterse de nihayetinde hepsinin ortak amacının benzer olduğu söylenebilir. Konumuz dışında olduğu için dinleri bir kenara bırakırsak hem liberalizmin hem de sosyalizmin günümüz toplumlarının siyasal örgütlenmesinde çok önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Gerek düşünce sisteminin kapsayıcılığıyla gerekse insan doğasına ilişkin daha iyimser ve toleranslı bir eğilimi ortaya koymasıyla liberalizmin, rakip ideolojilere göre daha fazla kabul gördüğünü, sadece Batı siyasi geleneğinin ana damarını oluşturmakla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda demokrasiye, insan haklarına, barışa, din ve vicdan özgürlüğüne ve serbest piyasa ekonomisine yönelik vurgularıyla da dünyanın en önemli ekonomi-politiği haline geldiğini de belirtmek gerekir.

Liberalizmin temel değeri ve vurgusu bireydir. Liberalizme göre insan hayatı başka herhangi bir şey için amaç değildir. İnsan hayatı kendi başına bir değer olduğundan ona kasteden herhangi bir eylem de kabul edilemez. Özgür bir varlık olan insan, kendi kaderini, ancak kendisi belirleyebilir ve yine Kant’ın belirttiği gibi kendi ahlak yasasını özgürce koyabildiği ve bu doğrultuda davranabildiği sürece “insan” olabilir. Buradaki insandan kastedilen birey olarak insandır yoksa kolektif varlıklar değildir. Liberallerin gözünde toplumun tek başına herhangi bir gerçekliği yoktur zira toplum dediğimiz şey, bireylerin toplamından başka bir şey değildir. Bireyin özgürlüğü söz konusu olduğunda devlet dâhil hiçbir otoritenin hükmü, baskısı söz konusu olamaz. Bireycilik ve bireysel özgürlük hem çoğulcu toplumun önsel koşuludur, hem de demokratik toplumun olmazsa olmazıdır. Kısacası bireycilik ve özgürlük liberalizmin vazgeçilmez iki önemli değeridir.

Liberalizme göre bireyin ‘iyi’, ‘adil’ ve ‘özgür’ bir yaşama sahip olabilmesi için, öncelikle kendi başına karar verme yeteneğine, mülk edinme özgürlüğüne, evrensel hukuk kuralları içinde

yaşamını sağlayacak anayasal bir düzene ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ihtiyacı, ancak özgürlüklerin ve demokratik değerlerin temel alındığı liberal bir yönetim anlayışı sağlayabilir. Yayla'nın deyişiyle (2015: s.164), adına ister doğal haklar ister temel haklar, isterse başka bir şey diyelim fark etmez demokrasi ve insan haklarının her zaman geçerli ve kuvvetli dayanağı bireyciliktir. Liberal değerleri esas alan demokratik yönetimlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için, bireyin varoluşsal ihtiyaçlarının ve insan olmaktan kaynaklı devredilmez, dokunulmaz ve başkaları tarafından zarar verilemez nitelikteki yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkının teminat altına alınmış olması gerekir. Onun için liberaller, teorilerinde özellikle bireyciliğe ve bireyin hak ve özgürlüklerine özel bir yer açarlar. Hatta kimi düşünürler, liberalizmin aslında birey(cilik) felsefesi olduğunu iddia ederek liberalizmle bireyciliği aynı kefeye koyarlar. Ancak liberalizmin bireye yönelik bu aşırı korumacı tavrı, başta sosyalizm ve muhafazakâr ideolojiler olmak üzere milliyetçi ve komüniteryanlar tarafından da eleştirilmiştir.

Bu eleştirilere bakıldığında özellikle Klasik ve neo-liberallerin bireye aşırı bir değer yüklediğini, bireyciliği deyim yerindeyse göklere çıkartacak biçimde onu kutsallaştırdığını, dokunulmaz kıldığını ve sosyal realitenin temel unsuru olarak bireyi her şeyin üstünde tuttuğunu söylemek mümkündür. Liberalizmin bireycilik anlayışı, bireyi içinde bulunduğu toplumdan, toplumsal normlardan, geleneklerden ve kültürden uzaklaştırmakta, birey sadece kendi başına yaşayan bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Bireycilik, aile, cemaat, devlet, din ve gelenek gibi toplumun temel yapıtaşları karşısında özerk kılınmakta ve bu kolektif bütünlerin üstüne çıkarılmaktadır. Böylece soyut ve atomize bir birey anlayışını savunan liberalizmin, bireyi hem toplumdan soyutladığı hem de hiç kimseye hesap vermeyen ve sadece kendisi için yaşayan bir varlık haline getirdiği söylenebilir. Bunun yanında sosyal bağlamın gelişen teknolojik araçlarla ortadan kalktığı günümüz dünyasında liberalleşmenin bireyselliği özendirilmesi, adeta herkesin üzerinde kutsal bir şemsiye gibi duran toplumun hem *neliğinin*, hem de geleceğinin yeniden sorgulanmasını ve tartışılmasını gerektirmiştir.

Sosyal ilişkinin reddini içeren bireyci öğretilerin aksine sosyalizm, toplumu ve toplumsal bütünlüğü temel alır. Dolayısıyla sosyalizmin odağında birey değil, topluluk vardır. İnsanın sosyal bir varlık olarak tasavvur edildiği bu ideolojide, bireysel kimliği şekillendiren toplum ve toplumu oluşturan kolektif bütünler önemsenir. Sosyalizmde birey, içinde bulunduğu toplumun doğal bir üyesi olarak hem kültürün taşıyıcısı hem de üreticisidir. Sosyalizm, bireyin kendi başına özerk bir varlık olarak tanımlanmasına karşı çıkar. Nitekim Owen'dan Proudhon'a ve Marx'a kadar sosyalist hareketin her bir öncüsü, baştan beri dayanışmacı toplumsal ilişkilerin önemine değinmiş ve bireyselliği reddetmişlerdir. Ancak nasıl ki liberalizm, bireyi ve bireyin hak ve özgürlüklerini her şeyin üstünde tutmak suretiyle onu toplumdan ve toplumsal dünyadan soyutlamaya çalışmışsa,

aynı şekilde sosyalizm de, sosyal eşitlik, kolektif mülkiyet ve kolektif eylem adına bireyi adeta yok saymış, bireysel hakları ve özgürlükleri çığnemiştir. Nitekim 1917’de Çarlık Rusya’sının yıkılıp yerine proletarya diktatörlüğüne dayalı sosyalist bir rejim kuran Lenin ve Stalin’in 1920-1930’larda kolektif mülkiyet ve planlı ekonomi adına bireysel hak ve özgürlükleri hiçe sayan politikaları sonucunda milyonlarca insan açlıktan ve yoksulluktan ölmüş, devlet terörizminin en acımasız şeklini uygulayan Ortodoks sosyalistler, bireyi Komünal toplum için yok saymışlardır.

Kaynakça

- Ak, G. (2015). John Stuart Mill Düşüncesinde Bireyin Özgürlüğü, *Lau Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1). 41-61.
- Barry, P. N. (2012). *Modern Siyaset Teorisi*. (Çev. Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin). Ankara: Liberte Yayınları.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berten, A., Silveria da, P & Pourtois, H. (2006). Birey ve Cemaat. André Berten, Pablo da Silveria, Hervê Pourtois. (Ed). *Liberaller ve Cemaatçiler*. 189-208. Ankara: Dost Kitabevi.
- Buchanan, A. E. (1989). Assesing The Communitarian Critique of Liberalism, *Ethics*, 99(4). 852-882, akt., Tüzen, M.A. (2017). Liberal Öğretinin Komünteryan Eleştirisi. *Mavi Atlas*, 5(2). 517-529.
- Buhr, M., Schroder, W., Barck, K. (2006). *Aydınlanma Felsefesi*. (Çev. Veysel Atayman). İstanbul: Yenihayat Yayınları.
- Can, N. (2005). *Özgür Birey. Sınırlı Devlet*. Ankara: Hece Yayınları.
- Corcuff, P. (2009). *Bireycilik Sorunu*. (Çev. Aziz Ufuk Kılıç). İstanbul: Versus Yayıncılık.
- Çetin, H. (2002). Liberalizmin Temel İlkeleleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1). 219-237.
- Çolak, Y. (2012). Haklar ve Aidiyet Arasında Birey, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 32.1-29.
- Dworkin, R. (2006). Liberalizm. André Berten, Pablo da Silveria, Hervê Pourtois. (Ed). *Liberaller ve Cemaatçiler*. 49-76. Ankara: Dost Kitabevi.
- Edgel, S. (1998). *Sınıf*. (Çev. Didem Özyiğit). Ankara: Dost Kitabevi.
- Einstein, A. (2008). Neden ‘Sosyalizm?’ (Çev. İhsan Kamalak vd.). *Toplum ve Demokrasi*, 2 (2). 181-186.

- Elliot, A. ve Lemert, C. (2011). *Yeni Bireycilik*. (Çev. Başak Kıcıır). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Erdoğan, M. (2006). *Aydınlanma, Modernlik ve Liberalizm*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Eroğul, C. (2014). *Birey Nedir?* İstanbul: Yordam Kitap.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. (Çev. Bekir Berat Özipek vd.). Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2018). *Siyasi İdeolojiler*. (Çev. Levent Köker). Ankara: Bb101 Yayınları.
- Honneth, A. (2016). *Sosyalizm Fikri*. (Çev. Cem Şentürk). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İspir, N. (2007). Ayn Rand'ın Siyaset Felsefesinde Bireysel Hakların Mutlaklığı Sorunu, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10(2).509-521.
- Kant, I. (1982). *Ahlak Metafiziklerinin Temellendirilmesi*. (Çev. Ioanna Kuçuradi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları. 45-46, akt., Yayla, A. (2015). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Larmore, C. (2006). Siyasi Liberalizm Üzerine. André Berten, Pablo da Silveria, Hervé Pourtois. (Ed). *Liberalizm ve Cemaatçiler*. 121-144. Ankara: Dost Kitabevi.
- Lewis, J. (1966). *Sosyalizm ve Birey*. (Çev. S. Y. Cerit). Ankara: Sol Yayınları.
- Lukes, S. (1995). *Bireycilik*, (Çev. İsmail Serin). Ankara: Ark Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2010). *Komünist Manifesto*. (Çev. Celal Üster ve Nur Deriş). İstanbul: Can Yayınları.
- Marx, K. (1997), *Selected Writings*. Oxford: Oxford University Press. akt., Çolak, Y. (2012). Haklar ve Aidiyet Arasında Birey, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 32. 1-29.
- More, T. (2019). *Utopya*. (Çev. Selahattin Eyyüboğlu, Vedat Günyol ve Mina Urgan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2014). *Devlet*. (Çev. Sabahattin Eyyüboğlu ve M. Ali Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rand, A. (2010). *Atlas Vazgeçti*. (Çev. Belkıs Dişbudak Çorakçı). İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Talu, N. (2010). Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey, *Metu Journal Of The Faculty of Architecture*. 27(2). 141-171.
- Taylor, C. (2000). *Modernliğin Sıkıntıları*. (Çev. Uğur Canbilen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Tocqueville, A. (2016). *Amerika'da Demokrasi*. (Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turner, S. B. (1997). *Eşitlik*. (Çev. Bahadır Sina Şener). Ankara: Dost Kitabevi.
- Uçar, M. (2017). Sosyalizm, Hasan Yücel Başdemir ve Buğra Kalkan (Ed). *Siyasi İdeolojiler*. 72-107. Ankara: Adres Yayınları.
- Özlem, Z. ve Engin, Ü. (2014). Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 1. 201-218.
- Walzer, M. (1994). *Thick And Moral Argumnet Of Home And Abroad*, Notre: Notre Damei University Of Notre, Dame Press. akt., Haklı, S. Z. (2017). *Özgür Toplumda Birey ve Cemaat*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (2000). *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yayla, A. (2015). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.